

Croatica XVI (1985) — 22/23 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Wacław Twardzik

MALO POZNATI PRETEČA LJUDEVITA GAJA

UDK 886.2:801.1

Autor pruža uvid u Završnikove rukopise koji su stotinu godina (1844—1945) bili znanstvenom istraživanju teško pristupačni, a posljednja se četiri desetljeća (od njihova odlaska iz Berlina 1945. do ponovnog otkrića u Krakovu 1985) smatrali nestalima. Ti rukopisi svjedoče da je Završnik (i po vremenu kada djeluje, i po svojim zamislima) bio najvažniji prethodnik Gajevoj reformi latinice.

U srijedu navečer, 29. svibnja ove godine, zajedno s docentom Aleksandrom Naumovom, u Komisiji za slavističku znanost Poljske akademije nauka u Krakovu održao sam predavanje naslovljeno *Berlinska slavica u Jagjelonskoj biblioteci*. U svojem dijelu predavanja ukratko sam opisao sadržaj deset hrvatskih rukopisa koji se nalaze u toj kolekciji i nikada dosad nisu postali predmetom interesa lingvistâ. Pri kraju te kratke, samo 15-minutne prelekcije, obećao sam slušateljima da ću o tim rukopisima detaljnije govoriti ovoga ljeta, na seminaru *Zagrebačke slavističke škole*. Ovo bi moje predavanje trebalo biti ispunjenje danoga obećanja.*

Najprije jedno objašnjenje što se odnosi na samu berlinsku kolekciju. Ne bih se upuštao u detalje o njezinoj sudbini, kojim je poslijeratnim putovima stigla u Jagjelonsku biblioteku, jer i sam o tome znam vrlo malo — ima ovdje mnogo nejasnoga, nedorečenoga, čak tajnovitoga — ostaje ipak činjenica da je čitaocima nedavno dopušten pristup jednom dijelu zbirke Njemačke državne knjižnice u Berlinu (bivša Berlinska kraljevska knjižnica), koji se sada nalazi u Jagjelonskoj biblioteci te da njen ne baš mali dio čine različiti slavenski rukopisi koji su se dosad smatrali nestalima. Ukupno ima 91 slavica, prije svega istočnoslavenskih rukopisa, tj. crkvenoslavenskih i ruskih, ali ima i 30 poljskih, tri češka, jedan lužički, jedan polapski i deset hrvatskih. Sve ostalo prepuštajući stručnjacima za crkvenoslavenski jezik, odnosno rusistima, bohemistima i polonistima, želio bih se pozabaviti s posljednjih deset te privući pažnju i interes ovdje prisutnih cijenjenih kroatista.

Je li ikada ranije filolog-kroatist imao prilike na bilo koji način saznati da postoje ti rukopisi? Jest, jer ih navodi K. Günther kad nabraja slavenske rukopise u Njemačkoj državnjnoj knjižnici u svojem članku *Slawische Handschriften in Deutschland*.¹ Güntherov članak jedini je tiskani znak o njihovoj postojanju, no istovremeno i nepostojanju, jer od njega saznajemo² da su ti rukopisi 1945. godine odneseni u nepoznatom smjeru te da im se svaki trag zameo, pa ih, prema tome, valja smatrati izgubljenima. Osnova da ih navede u katalogu bio je za Günthera rukopisni katalog u odjeljenju rukopisâ berlinske knjižnice. Navodim ih ovdje najprije u onakvu redosljedu i s onakvim naslovima kao što je objavio Günther. Dakle: rukopisi quarto od 19 do 23, kojima je autor I. Sauer-schnigg (čitam kao što je napisano): *De orthographia illyrica*;

* Predavanje je održano stranim slavistima u Zagrebačkoj slavističkoj školi u Dubrovniku, 23. srpnja 1985.

¹ »Zeitschrift für Slawistik«, Band V, 1960, str. 317—355.

² Günther, o. c., str. 331.

Mythologia; De grammatica linguae illyricae; Anacreontis carmina cum versione illyrica et commentario illyrico; Illyriaci Ricsani; quarto 24: Osman. Stihosloženje Ivana Gundulića (Poema illyricum); quarto 25: Utočište blažene Device Marie, Almanacke po Antunu Kanistichu (Carmina illyrica); quarto 26: Pesme duhovne o Svetkovinah (Carmina illyrica); octavo 4: I. Sauerschnigg, De praepositionibus illyricis, i octavo 5: Cantica sacra, edita 1784 et descripta 1809 ab Josef Sauerschnigg.³ Osim autora i naslova navodi Günther i datum nastanka i, što će se kasnije pokazati bitnim, datum njihova otkupa za berlinsku knjižnicu, tj. 1844. godinu. Svi oni nose žig »Ex Bibliotheca Regia Berolinensi«. Da se ti rukopisi do danas nisu našli i da je filolog-kroatist bio prepušten jedino izvođenju zaključaka na osnovi naslova koje je naveo Günther, najvjerojatnije bi morao procijeniti da je većina njih, osobito sedam kojima je autor Sauerschnigg, bila pisana na latinskom. Na sreću, desilo se drugačije te mogu odmah reći da su svi napisani na hrvatskom.

Kad sam zimus prionuo čitanju rukopisâ Josipa Sauerschnigga (vrijedi spomenuti da se uvijek potpisivao samo tako, dvaput iznimno sa š), o njihovu autoru nisam znao ništa i, da se tako izrazim, jednim sam okom čitao, dok sam drugim tražio nekakve informacije o njemu. Pošto, po svemu sudeći, većina mojih današnjih slušatelja također prvi put čuje nešto o njemu, ispričat ću kako sam do njih dospio. Prijašnje iskustvo u poslu nad starim tekstovima pod vještim okom prof. Vončine naučilo me da treba ispod staroga grafičkog ruha ponajprije izvući pravi oblik autorova prezimena: ako je bilo moguće grupu *-uer-* jednostavno protumačiti kao *-vr-*, onda je početno *S-* moglo sve skrivati, i *s*, i *z*, i *š*, i *ž*; no napokon nije mi pošlo od ruke da otkrijem zašto je dubliran *gg*. Već mi je prvo čitanje rukopisa dopustilo shvatiti da je njihov autor bio čovjek vrlo široke naobrazbe, da je najglavnijim predmetom njegovih interesa bio hrvatski jezik i pravopis, da je bio vrlo načitani lingvist i poliglot, ali isto tako i pisac, ako je prevodio Anakreonta. Onda sam najprije pisao maestru Vončini, za kojega nema tajni u cijeloj bogatoj hrvatskoj gramatičkoj tradiciji, da mi dâ neka uputstva, gdje bih mogao naći bilo kakve informacije o Savršniggu. Maestro mi do danas nije odgovorio, zato se dobro desilo, što sam i na svoju ruku počeo tražiti. Sreća me je poslužila, pa sam pravo ime autora našao prije nego što sam očekivao (i to uz pomoć učenih savjetnika i eksperata kao što su Barbara Oczkova, Wiesław Borys i Alicja Pakulanka): u poznatoj i često navodenoj ras-

³ Günther, o. c., 329—330.

pravi *Latinica u Hrvata*,⁴ gdje je napisano: »Zato su i postvitezovićevski pokušaji Josipa Završnika, Tome Koščaka, Marka Mahanovića, Franje Strehe, Tome Mikloušića i drugih ostali samo pokušaji« (str. 75). Onda imamo: Josip Završnik. Kad sam već imao prezime, prihvatio sam se redom indeksâ u mnogobrojnim učenim knjigama. Najnovija sveučilišna sinteza povijesti hrvatske književnosti,⁵ gdje se mnogo i često govori o problemima kako književnoga jezika tako i pravopisa, ne spominje ga ni jednom riječju. Prof. Zlatko Vince, autor opsežne knjige koja se prije svega vrlo detaljno bavi prezentacijom problematike književnoga jezika u Hrvatskoj XIX. stoljeća, gdje bi Završniku sigurno moralo pripadati posebno poglavlje, spominje ga samo dvaput i samo u vezi s Antunom Mihanovićem i njegovim proglasom za izdanje Gundulićeva *Osmana*. Izvor obadviju bilješki u Vincea jest *Povijest hrvatske književnosti* Mihovila Kombola, točnije govoreći: obadva su citata iz Kombola. Evo ih: 1) »I kad je 1818. mladi Antun Mihanović, izašavši iz zagrebačkih škola i iz ovakve kulturne sredine, izdao svoj poznati proglas o izdavanju *Osmana*, nije to bio samo pojedinačan pothvat ljubitelja starih knjiga, već pojava povezana s duhom vremena, kao što su s duhom vremena bila povezana i opažanja o izdavanju *Osmana* Riječani- na Josipa Završnika (rođ. 1769), također zagrebačkog đaka i krajiškog vojnog auditora, koji je 1815—1821. drugovao s Mihanovićem u Italiji znajući za njegov namjeravani pothvat«;⁶ i 2) »U francuskoj je Iliriji bilo doduše razilaženja u nazorima o jeziku, ali se je pritom radilo samo o nijansama istog štokavskog narječja, kao kod Šime Starčevića, koji je pobijao Appendinijevu slovnicu (*Grammatica della lingua illirica*, 1808) i dubrovačko književno narječje, naglašujući ljepotu čistog narodnog govora ('govora puka divljačkoga', kako bi rekao Hidža) i odbijajući apsurdni dubrovački pravopis, kao što ga je odbijao i Josip Završnik, svaljujući krivnju zbog neuspjeha izdanja dubrovačkih pisaca u drugim krajevima upravo na taj

⁴ Milan Moguš i Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 11, Zagreb 1969, str. 61—81.

⁵ Marin Franičević — Franjo Švelec — Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, knj. 3, SNL — Mladost, Zagreb 1974; Milorad Živančević — Ivo Franješ, *Ilirizam — Realizam*, isto, knj. 4, Zagreb 1975.

⁶ Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, SNL, Zagreb 1978, str. 180; Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, MH, Zagreb 1961, str. 400. — Tekst Mihanovićeve oglasa cf. u pretisku: *Rech Domovini od Hasznovitozti Piszanya vu Domorodnom Jeziku*, A. Mihanovich a Petropolje Croata S., Cymelia croatica, Izdanja MSC SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka, sv. 2, Zagreb 1985.

nemogućí pravopis.«⁷ Pretpostavljam — ne znam, s pravom ili ne — da bi Završnikovo prezime u prof. Moguša i Vončine također moglo imati svoj rodoslov u Kombola. Kao što se vidi iz literature predmeta, koja se nalazi na kraju knjige, Kombol je svoje znanje o Završniku crpao iz članka Franje Fanceva *Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti*.⁸ Zahvaljujući njemu (Kombolu) imamo, prema tome, prve informacije o Završniku: da je rođen 1769, da je potjecao s Rijeke a studirao u Zagrebu, da je kasnije bio krajiški vojni auditor, da se javljao u prilog izdanja *Osmana* i reforme »pravopisa« (tj. grafijskoga sustava). Nešto ih više možemo dobiti iz jedinog meni poznatoga poslijeratnog izvora, a to je članak Vinka Antića *Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća*.⁹ Antić, koji se osim spomenutog Fancevljeva članka poziva na raspravu R. L. Riječanina *Malo poznati preteča hrvatskog ilirizma*,¹⁰ piše: »Osim toga Rijeka je u to doba dala i jednog istaknutog sina, Josipa Završnika. Rođen 1769. u Rijeci, Završnik je svršio u Zagrebu filozofiju (1789) i prava (1791), a zatim služio u Bjelovaru i kao vojni auditor u Ogulinu. Istakao se kao hrvatski pravopisni reformator i bavio se pitanjem hrvatskog književnog jedinstva upotrebom štokavskog narječja. Htio je da se u hrvatsku latinicu uvede česko ž mjesto slavonskog x, pa je već 1801. imao osnovu hrvatskog pravopisa sa 22 temeljna znaka, a putem dijakritičnih znakova obilježavao znakove č, ć, đ, lj, nj, š i ž. Završnik se protivio izdavanju dubrovačkih klasika starom grafikom, već je tražio novu, ujednostavljenu, pa je ustao protiv pokušaja Antuna Mihanovića, kada je ovaj uputio poziv na pretplatu za tiskanje *Osmana* Ivana Gundulića, našavši u Italiji rukopis tog djela i htijući ga tiskati u Padovi 1818. U to vrijeme, 1815. do 1821. god., Riječanin Završnik drugovao je u Italiji s Mihanovićem. Obojica su bili zagrebački đaci, a svojim su radom postali preteče hrvatskog preporoda. Pišući o Josipu Završniku [...] takva ga prikazuje R. L. Riječanin, veleći da je on 'pojava, koja valjda nije bila sasvim usamljena', što dokazuje također da su u Rijeci postojale klice, koje su i omogućile književni rad poslije hrvatskog preporoda.«¹¹ Osim toga, pozivajući se na Riječanina, Antić informira da u riječkoj Naučnoj biblioteci »od Završnika je sačuvano omašno rukopisno djelo od 1200 stra-

⁷ Kombol, o. c., str. 401—402; Vince, o. c., str. 128 (kraće).

⁸ »Ljetopis JAZU«, sv. 52, Zagreb 1940, str. 104—139.

⁹ *Rijeka*, zbornik, MH, Zagreb 1953, str. 479—514.

¹⁰ »Hrvatska revija«, XVI, 1943, br. 6, str. 319. — Meni u Krakovu ta rasprava nije bila dostupna, ali sam sebi dopustio slobodu da prema njoj stiliziram naslov svojega predavanja.

¹¹ Antić, o. c., str. 483.

nica pod naslovom 'Josephi Saverschnigg Fluminiensis Commentaria de Illyrico cum notitiis de Frangepanorum familia'«¹² i da je potrebno pobliže proučiti taj rukopis.

Napokon stižemo k najvažnijem izvoru znanja o Završniku, tj. Fancevu. Osim onoga što već znamo, saznajemo od njega da je Završnik bio »od g. 1799 auditor u sastavu raznih vlasti Vojne krajine u Ogulinu, Sommarivi, Palmanuovi, Mlecima, Padovi (ovdje od g. 1823 bez prekida do smrti)«¹³ i da od svega što je napisao »malo se do danas sačuvalo. Šest-seдам rukopisa, ali i tima je, kad su kasnije bili broširani, već koješta manjkalo. A u sačuvanim ostacima njegovih istraživanja od 4 decenija zastupane su upravo ove tri-četiri teme: Natale solum s. Hieronymi i s time u vezi pitanje postanka glagoljice, hrvatski jezik u svojim dijalektima i u odnosu prema ostalim slavenskim jezicima, izdanje Gundulićeva *Osmana* i leksikografski rad Joakima Stulića«.¹⁴ Vidimo onda da je Fancev prvi pročitao rukopise do kojih je mogao stići. Ipak, u svojem članku, kao što dalje piše, »u nizu pitanja, kojima se Završnik bavio oko 40 godina svoga života, zadržat ću se na pitanju, koje nam prema njegovim prijedlozima za rješenje otvara nove vidike na kult Ive Gundulića, kako su ga više decenija prije Gajeva 'ilirskoga pokreta' pojedinci iz hrvatskoga naroda ne samo nosili u svojim dušama već za nj predobivali i svoje suvremenike. I upravo u ime Gundulićeva kulta Završnik je pokoljenju svojih suvremenika stavljao u dužnost što prije ujediniti se u jednom pravopisu, jer tek kad se to učini, moći će se djela starijih književnika, a od njih prije ikojega drugoga upravo Gundulićev 'Osman' izdati pravopisom, koji će ga učiniti pristupnim ne samo Hrvatima već i ostalim slavenskim narodima, naročito Česima i Poljacima«.¹⁵

Budući da predmet Fancevljevih razmišljanja nije sam Završnik, nego njegova uloga u nedovršenome Mihanovićevu pokušaju da izda *Osmana*, slijedi pregršt citata na ovu temu iz dva Završnikova razmatranja, i to *Animadversiones de lingua Illyrica* i *Osservazioni sull' avviso dell' edizione Della Osmanide*, poema epico-illirico di Giovanni Gondola, e del *Parnaso Illirico* da eseguirsi colle lettere Latine, zatim završni zaključci: »Kako se iz tih nekoliko ulomaka vidi, Završnik, iako veliki poštovalac Dubrovčana zbog njihove književnosti, bio je odlučno protiv toga, da se ikoja stara knjiga na novo preštampa a rukopisna djela uopće i objavljuju štampom, dok se ne riješi pitanje jedinstvenog latiničkog pravopisa za Hrvate

¹² Antić, o. c., str. 483.

¹³ Fancev, o. c., str. 134.

¹⁴ Fancev, o. c., str. 134.

¹⁵ Fancev, o. c., str. 134—135.

pa i za sve Slavene uopće, koji se u svojoj pismenosti služe latinskim slovima.« I zatim: »A da je Završnik imao potpuno pravo, da bi 'Osman' štampan starim dubrovačkim pravopisom ostao ograničen na Dubrovčane (i mali dio Dalmatinaca uopće), potvrdilo je Martecchinijevo izdanje u redakciji fra Ambroza Markovića od god. 1826, jer i poslije njega popularnost 'Osmana' nije postala šira, nego je bila, kad se krio u 40—50 rukopisa.¹⁶ A Završniku je dalo pravo i izdanje 'Maticе Ilirske' od god. 1844, jer tek po tom izdanju Gundulić je počeo osvajati širok krug čitalaca prije svega kod Hrvata svih pokrajina, a dalje i kod Slovenaca, Srba pa i ostalih Slavena. A zato se danas pored Gundulića s priznanjem treba sjetiti i Završnika, koji je prvi od Hrvata ovako idealno izdanje počeo željeti već u drugom deceniju 19. vijeka, a možda najviše i doprinio, što je to u petom deceniju bila tako jaka želja svih Hrvata te ga je 'Matica Ilirska' kao svoje prvo izdanje i objavila. Da li ga je Završnik i bio doživio — ne mogu kazati, jer mu se brzo poslije 1842 godine gubi trag, a nigdje pa ni u službenim spisima bečkog ratnog arhiva godina njegove smrti nije zabilježena.«¹⁷

Kakvu pouku možemo izvesti iz dosadašnjeg, možda malo dosadnog, ali zato valjda kompletnog pregleda takozvane literature o predmetu? Pa takvu da je Završnik u povijesti borbe za ujednačenje hrvatskog pravopisa pojava prvorazrednog značenja, uz to pojava koju smatraju važnom svi oni malobrojni koji su o njemu pisali. Jedino je, kao što smo vidjeli, zapravo vrlo malo poznata pojava. Jer tko ga je između spomenutih istraživača čitao? Vince (i valjda Moguš i Vončina) čitali su Kombola, Kombol Fanceva, Antić Riječanina i Fanceva. Riječanin je prije četrdeset i tri godine valjda pregledao na Rijeci rukopis *Commentaria de Illyrico*; prema tome, sigurno je jedino Fancev pročitao one latinske i talijanske traktate koje je i predstavio, osobito *Animadversiones de lingua Illyrica i Osservazioni sull' avviso dell' edizione Della Osmanide* (šteta što nije rekao gdje se nalaze). I nitko više. I ništa više.

A za to da je tih rukopisa bilo vrlo mnogo imamo prekrasno svjedočanstvo još iz doba kad je Završnik bio živ. Antić ga navodi za Fancevom, a taj za Franjom Markovićem, koji u biografiji kneza Meda Pucića¹⁸ opisuje susret Završnika i slovačkog pjesnika i slavenoljuba Jana Kollára prema njegovoj knjizi iz 1843. godine *Cestopis obsahujici cestu do Hor-*

¹⁶ Švelec ih spominje osamdesetak; cf. Franičević — Švelec — Bogišić, o. c., str. 211.

¹⁷ Fancev, o. c., str. 137—138.

¹⁸ »Rad JAZU«, knj. LVII, Zagreb 1883, str. 131—132.

ni Italije. Kako do *Cestopisa* nisam dospio, jer u Krakovu nema ni jednog primjerka ma kojeg izdanja, primoran sam da se ograničim na Markovićev sažetak: »U Padovi upoznaje Kolar još jednoga 'u cijelom onom kraju glasovita gorljiva Slavjanina', kapetana auditora Josipa Završnika, rodom Riječanina, koj ima knjižnicu o slavjanskih stvarih toliku, kakve Kolar na cijelom svom putu nije vidio, koj najvećom pomnjom i žrtvami sastavlja knjižnicu s namjerom, da se poslije njegove smrti osnuje od nje na Rijeci posebna 'slavjanska knjižnica i čitaonica'; koj ima više svojih rukopisa gotovih za tisak, među inim ilirsku slovnice, pak zbirku slavjanskih mjesnih imena po gornjoj Italiji, koja polaze od Venetâ.«¹⁹

Kollár je posjetio Završnika na jesen 1841, što znači kratko prije njegove smrti. Nije poznat njen točan datum i okolnosti, ne zna se također ništa o sudbini njegove knjižnice, ali možemo pretpostaviti da je bila raznesena. Ako sam malo prije rekao da osim Fanceva zapravo nitko nije istraživao Završnika, to ne znači da želim bilo koga osuditi zbog nemarnosti; jednostavno su mogućnosti da se čovjek dokopa njegovih tekstova bile gotovo nikakve. U mojoj tvrdnji treba jedino gledati jadikovanje zbog sudbine jarca, koja je kriva da je toliko prosvijetljenog čovječjeg napora gotovo posve palo u zaborav. Tih deset rukopisa, o kojima ću uskoro govoriti, slavističko oko zapravo nije moglo vidjeti, čak i da je htjelo. Kraljevska ih je knjižnica u Berlinu otkupila, da se prisjetimo, već 1844. godine (da su otkupljeni istovremeno, svjedoči redosljed akcesijskih signatura) i, budući da nisu privukli pozornost ni jednog istraživača, ležali su u njoj više od sto godina. Pa i kad su jedan jedini put spomenuti u tisku od Günthera, bili su fizički nedostupni.

Onda rukopisi sami. Najprije kratko o ona tri kojima autor nije Završnik. Ni jedan od njih nije datiran; valjda treba smatrati da potječu iz kraja XVIII. ili početka XIX. stoljeća. Nije poznat ni prepisivač ni jednog od njih.

Quarto 24 vrlo je pristojan rukopis *Osmana*. Naslov: *Osman*. Stiosloženje deljinsko gospodina Ivana Gundulichja, Vlastelina Dubrovackoga, 1621. Kao što znamo od Fanceva, to je jedan od tri rukopisa *Osmana* koje je Završnik poznavao i opisao, a dobio ga je kao poklon od Pavla Solarića. (Preostala su dva: primjerak koji je zagrebački kanonik Krčelić poklonio Akademijskoj knjižnici i primjerak koji je nabavio Mihanović za četiri forinta »v Benetkah... u butigi Occhi na rivi od Hrvatov«.)²⁰

¹⁹ Marković, o. c., str. 131—132.

²⁰ Fancev, o. c., str. 133 i 136.

Quarto 25 sastoji se od tri dijela: 1) Utocsiscte Blaxene Divici Marii Almascke po Antunu Kanislichu. U Mnecih 1759, 45 stranica; 2) Boggoljubne Pjesme u Nedilju i Svetkovine, Ossobito u Vrime Svetoga Poslanja obicsajne pivati sloxene po Antunu Kanixlichu Druxbe Isusove. Pritiskanje treche. Pritiskano u Zagrebu [...] 1763, 212 stranica; 3) Ugodne Pjesme Sastavljene po P. Laurenciu Bogovichu Reda svetoga Franciska Pritiskane u Liettu 1778 po Josipu Sisu, 314 stranica. Ovaj bi rukopis mogao privući pozornost najeminentnijega od proučavatelja Kanižličeva jezika,²¹ kad bi bio pisan rukom samoga pjesnika; šteta što je samo kopija, uz to kopija tiskovine.

Quarto 26 opsežan je rukopis naslovljen Piesme duhovne, od Svetkovinah, numeriran po sveščićima od četiri lista svaka, bez autora, no o njemu možemo ponešto saznati iz Pjesme od Svarhe knjige, gdje piše: »Ovo pisa u Skradinu, / Na Poshtenje Gospodinu. / Privicsnjemu Ocsu Bogu, / U Troici jedinomu«, i dalje: »Ovo pisah za Veselje, / Skradinjanom na Poshtenje. / Od koihsam Pastir bijo, / Kadsam ovo ucsinijo«. Ima 50 sveščića tih pjesama, ali u 43. sveščiću nalazimo također Dicta sanctorum patrum ad aedificationem morum, a u 44. Guibaldus — zbirka latinskih poslovice u rimama (npr. Qui viduam defendit, recte ad Christum tendit).

I napokon Završnik. Svih sedam njegovih rukopisa potječe iz godina 1809—1819. Razmotrit ću ih po kronološkom redu.

Najmanje je interesantan najstariji, označen octavo 5, koji broji 114 stranica te je kopija zbirke nabožnih pjesama (naslovljena Boggoslavne Pismice na Poshtenje Boggu, Roddici Boxanstvenoj Mariji I Svetome Antunu Paduanskemu prikazane za Duhovnu Korist Boggomilnih Gospodarah Varoshanah Varosh i sklopljene u Jedno po Jednomu Misniku Reda Svetega Francishka od Posluxenj Derxave S. Ivana Kapistrana 1784 s — Dopushtenjem Stareshinah. U Pecsuhu Slovima Ivana Josipa Engel), koju je načinio Završnik. Zbirka kao da se sastoji od dva dijela: najprije dolaze 22 pjesme koje se pjevaju za vrijeme narednih dijelova Svete mise, zatim 32 pjesme Isukrstu, Djevici Mariji, svecima, za pojedine periode crkvene godine i u različitim životnim potrebama (npr. Za isprossiti Kishu; Za isprossiti Vedrinu; U Vrime Zemljotreshnje; U Vrime Bollesti Kuxne). Na dnu posljednje stranice nalazi se bilješka: Izpisano u Kékö- i Bussi- u Novgradskoj Stollici, u Baruna Balasse Imanju na Dnevi od [ispušteno] do 12^{to}ga 9^{hi} 809, i potpis: Sauerschnigg auditor. Kékö je mjesto u tadašnjoj sjevernoj Mađarskoj na sjever od Balassa-Gyarmata; tamo je očigledno naš autor boravio u ranu jesen 1809. godine.

²¹ Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*, »Rad JAZU«, knj. 368, Zagreb 1975, str. 5—172.

Slijedeći rukopis, tri godine mlađi, signiran quarto 22, sa-
 drži »Pjesni Anàkreóna iz Tejos«. Prvobitna je autorova na-
 mjera bila vrlo moderna, naime dati dvojezično izdanje: na
 lijevoj strani grčki tekst, na desnoj ilirski, ali je iz nepoznatih
 razloga od toga odmah odustao, tako da su na taj način napi-
 sane samo početne dvije pjesme: Εἰς Λύραν — Na liru i Εἰς
 Γυναικὰς — Na Krasnos Zéna. Od treće do pedeset četvrte,
 jer je toliko preveo, dolaze samo grčki tekstovi na lijevoj
 strani, a desne su strane prazne. Zatim dolazi kazalo grčkih
 incipita s naznakom broja stranice gdje se nalazi tekst, a od
 stranice 126 do 129 Xite Anàkreóna. Osim samog životopisa
 i karakteristike pjesnikove ostavštine tu nalazimo informaci-
 ju o najboljim izdanjima latinskim, talijanskim, njemačkim i
 francuskim, a to svjedoči o prevodiocu dobru filološkom
 temelju. Na idućih dvanaest stranica dolazi Pridbesjedda o
 problemima prevođenja poezije, o pitanjima pjesničkog jezi-
 ka i pjesnikova izbora jezičnih sredstava. Glavni joj dio ipak
 čini prijedlog Završnikovih vlastitih ortografskih rješenja, u ko-
 ji je uvodom umetnut kratak povijesni pregled slavenskih alfa-
 beta. Citat: »Raguzanci, i Dalmatiñci, Bosñaci, Slavònci, i Har-
 vati svakki imáde druggu Varst Pravvopisja latinskima Slovvi-
 ma, i ja sudim da ni jedna nie prikladna; jer mnogge Dvoumno-
 sti Riçih, ili kriva Izusteña ili téska Slovkošana Riçih nastaju;
 za ovve Nepriatnosti odañiti, mislim, da dokle god mi se tu-
 ñima, to jest latinskima Slovlima sluximo, dotle morramo onna
 među sobbom takko slagati, i nimma onno Izusteñe bez Po-
 móci drugih Slóva datti, kakko Izgovarañe naših Rječj zahti-
 va; ovvo pakko nie drugaćie moguće, ossim da se na- i pod-
 Slova, Znamenke, to jest Nadslovci, i Podslovci metnu,
 kao cinne Poñaci, i Pemci, i nahu«. Ostavljajući pregled deta-
 lja za kasnije, uz rukopis quarto 19, gdje je ta prezentacija
 sistematičnija, ovdje još jedan navod s obzirom na termin
 koji Završnik upotrebljava kao ime za svoj pravopis: »Zaver-
 no Govvoreñe, illi Besedeñe Pjesnenicj jest jedno prikoredno,
 uznešeno Rječje, razlicitto od općinskoga svakkodana Gov-
 voreña, i zove se Jazik Bogóva; [...] mnim, da svakko pjevno
 Pjesnosloxje 'carmen lyricum' bise morralo na taj Náçin pi-
 sati, da u Pjeñu Jazik se ne zapléta, i Pjeñe slađe postanne; i
 takko se u mome narodnome Građu, i pjevem Okkolistju izu-
 stiva, i ovvu moju Abeçevvicu, illi Slova, zovvem Liburna
 Abeçevvicu, liburna Slova.« Nakon predgovora po redu do-
 laze tekstovi hrvatskog prijevoda 54 pjesme naslovljene »Pje-
 sne Anàkreóna iz Tejos. Na illiriçki Govvor prinesene po Josi
 Saueršniggu Rječaninu«. Nakon prve pjesme bilješka: »U Ba-
 tu hontenskoj Stollici. Na 1^{vi} Serpna 1812«, nakon posljednje:
 »U Batu Sobbotu na 10 Juła 1812« i potpis. Na kraju rukopisa
 za bolje razumijevanje sadržine stihova prevodilac daje rječ-

nik mitoloških imena i pojmova iz antičkog svijeta. Nakon rječnika datum: »U Batu na Ponedjeljak 20 Juža 1812, Hontenskoj Stollici« (što je to Bat i Hont, objasniti ću uz rukopis quarto 21, gdje će tome biti bolja prilika). Budući da nisam historičar hrvatske književnosti, ne mogu ništa reći o hrvatskim prethodnicima Završnika kao Anakreontova prevodioca; Kombol²² navodi jedino Luku Bunića, dubrovačkog pjesnika minorum gentium iz druge polovice XVIII. stoljeća, koji ga je — nemajući pametnijeg posla — prevodio s talijanskog; Franičević²³ piše jedino o motivima, odnosno reminiscencijama iz Anakreonta u Ranjine i Zoranića.

Dvije godine mlađe od Anakreontovih pjesama jest Vizbovane u Pridpostavki illirički, označeno octavo 4, pisano od 16. 9. 1814. (takav je datum na trećoj stranici poslije uvoda) do 16. 10. 1814, St. Ćurgu (takav datum na posljednjoj, 381 stranici; riječ je o San Ćorgiu, mjestu na jugoistok od Udina). U kratkom uvodu od dvije stranice, nakon objašnjenja što je to pridpostavak («Pridpostavak 'praepositio' jest nepromjenivi Dio Govvoréna, koji se Immenom, i Zaimmenom pridpostavlja, i jedno stannovitto ni Paddane 'casus' zahtiva») Završnik po redu nabraja pađeže (njihova su imena: Rađajuće, Dávajuće, Túžejuće, Sdrúžejuće, Tvórejuće ili Orudéljno, Položejuće) koji se vežu za određene prijedloge, zatim dolazi nekoliko stotina stranica samoga vizbovanja, što jednostavno označava pregled različitih prijedložnih fraza i rečenica s upotrebom prijedloga, npr. U jednomu Tělu mnogga Uda imámo; Pria Smárti nikoga ne faši; Ugasit Světu u sred Tmína; Koj bludúje prema svomu Tělu grěši; Ne dođi bez Odiće pírne na Gozbu; Propeše gá na križu među dva Lúpeža; Ne buddite kakko Koņ i Mazzag u koj ni je Paméti. Kao što vidimo, pored običnih fraza iz svakodnevnog jezika ima ovdje puno izraza i fraza iz Svetoga pisma, a isto tako iz molitava.

Jedan od najvećih i s lingvističkog motrišta najvažnijih Završnikovih rukopisa, quarto 21, potječe iz iduće godine: Izkuštvó Vúvedéna u Pravvogovvoréne Pravvosténe i Pravvopísane latinskimi Slovima, Illiričkome, olli Slavveničkome Jazikku, najprikladnije složeno po Jósi Sauersniggu Libúrno-Rečaninu, Cesársko-Kralevskome Austriánskome Vojničkome Právdoznáncu. U Svetome Ćurgu u Sečnu Veřaci i Ožujku 1815. Editio prima limanda. Kad bismo ga željeli detaljno razmotriti, morali bismo mu posvetiti posebno predavanje, što zaslužuje u najvećoj mjeri; iako ostavlja dojam površno ispravljenog s mnogobrojnim, valjda kasnijim, umecima i glosama (odmah bih rekao da su neki njeni dijelovi nakon prerade u cjelini

²² Kombol, o. c., str. 343.

²³ Franičević — Švelec — Bogišić, o. c., str. 88 i 145.

ušli u rukopis quarto 19, o kojem će kasnije biti riječi), djelo je erudita čije znanje, općelingvističko i slavističko, pobuđuje divljenje. Ovdje nema dovoljno vremena za toliko detaljnu deskripciju, pa ću mu samo na brzinu nabrojati sastavne dijelove: Pridgovorje od 17 stranica a u njemu etimologija Slavenâ i povijest slavenskih abeceda, osobito u Južnih Slavena, zatim Vüvedéne vu Slavvenínsko Pravvogovoréne vu općenno; Od Poznâna Javjä i Izgovórja Slóva; Izgovórje prósti i dvostručnj Temétojávja (to znači: vokala); Izgovórje prósti, naddilli poddi- slovvenuti i prorezni Glávnojávja (to znači: konsonanata) i Od dvostručnj Glávnojávja. Sada po ugledu na svoje prethodnike (pojavljuju se dva prezimena: Gnatja Giongi [= Ignjat Đurđević] i Ardelio Della Bella, »mnoggočastni Occi i Teméncici illirínega Jazikka i Pravvopisâna«) sastavlja nekoliko stotina stranica hrvatsko-latinskog rječnika s osobitim obzirom na homonimične parove, npr. Jellenicca, cerva — Jelennica, parva juvenis Helena; Pàs, Pása, cingulum, zona, balteus — Pàs, Psà, canis; Uzda, frenum, froenum equi, habena, capistrum — uzdá, uzdáje, dat, tribuit. Ako je netko od cijenjenih slušatelja pobliže zainteresiran za detalje, spreman sam mu u svako doba staviti na raspolaganje ekscerpte iz toga rukopisa (uostalom, iz ostalih također). Ovdje bih se na trenutak zadržao na jednom odlomku pridgovorja, koji baca svjetlo na dosada nepoznati list iz Završnikova životopisa. Naime, on piše ovako: »Slavvenáci, illi Slaváci górne vuggaréske Strane jessu se Pomoćom i Blaggodarjem Dobrotvorne Gospodde udružili za utemeliti, i rasiriti piov Jazik i pivo Kníževarstvo [...] i sastaju se na ov Namer dva Puta svakko Letto, u Batu jednome u letno Vreme ugodnome Mestu među Gradom Nitrom, i Šemniccom, u hontenskoj Stollici pri mnoggočastnom Stádbeniku od Města; i ovi pričástni mudri Kníževnici u piovim Sastajku odvólili sú menne na Dan 14^{ti} Svibna 1812 u pivo Druzstvo učániti.« Završnik je, prema tome, bio član društva nazvanog Učena spoločnost malohontská, koje je djelovalo na području Hontske Župe;²⁴ od navedenih mjesta Nitra je do danas Nitra, Šemnica je Selmečz-banya, današnja Banská Štiavnica, ugodno mjesto Bat su današnje Batovce, malo postrance od ceste Levice—Krapina. U godinama 1810—1832. to je društvo izdavalo publikaciju pod naslovom Solennia Bibliothecae Kiss-Hontanae na latinskom, češkom, mađarskom i njemačkom;²⁵ ne smijem ispustiti da je njegov član Završnik mogao ovdje objavljivati neke svoje rasprave. Kao Poljak ne mogu se uzdržati a da ne navedem još

²⁴ *Dejiny slovenské literatúry*, Bratislava 1962, str. 168.

²⁵ *Dejiny ...*, l. c.

njegove dojmove o boravku u Poljskoj: »Bio sam — piše — u Ožujku i Travnju Messecu 1809 u Varšavi, i neizrečno sačudio sam se, slušajući u onome urešnome Vidovištu [...] na Prikazu recennome Jennoveva takvo Zvékosložje [...] takvo Zanátopené 'cantus artificialis' i takvo sladko Izgovorje polski Rěci, da sam mnio primešen u jedno izbérno táliansko Glédaliste.« O Poljacima i poljskome jeziku: »Oni vlaste Govorje [...] varhu svéga lube, i s' nime [...] se oholle [...] U dnevny vecerni illi noćny Saberri Sastajki i Skupdolazki [...] ne drugano neggo polski besedde, i Tuğanina za mnogo darze, koi s' nima polačiti znade.«

Iz iduće godine potječe rukopis od devedeset stranica, označen quarto 23, naslovljen Od Iztòcja Slavvepána. Na posljednjoj stranici zabilješka: »Scribebam in arce Palmañova mense Januario 1816. Jos. Sauerschnigg Centurio equitatus praetorque castrensis Praesidii arcis Palmae.« Palma ili Palmañova grad je između Udina i ranije spomenutog San Giorgia. Sadržaj je prvoga dijela prethistorija Slavena, osobito Ilira, koji vode podrijetlo od Kitima, Noina praunuka, njihov geografski raspored, opet etimologija (ovdje polemika s Dobrovškim) i povezana s njima mitološka, onomastička i geografska objašnjenja. Na stranici 50 čitamo: »Nikkodapi stolni Grad u Liburrenie biase: latinski Fanum Sancti Viti Flomonensis, [...] illiricki Rěka [...]. Budúci ja Roddom s' Rěke, takko ne će mi za Zlò prímítí, akko ja ovvi Grád izpišem.« I do kraja ide opis Rijeke i njene okolice, njene povijesti, arhitekture, legendi itd. Ovdje također nalazimo brojne osobne primjedbe iz mladosti našega autora, onda o kapucinima koji »dítahu Juhu s' Ostajkima smešanu Uboggim, koju i ja sâm kušao i dobru obnášao u môme prosjáčenim Detínstvu«, o »ticalòvljenju« kao njegovoj najomiljenijoj razonodi, ali također o učenju crkvenog pjevanja i retorike, te o putovanjima po gotovo cijeloj Evropi.

Govoreći o tom rukopisu, možda neće biti naodmet prijetiti se da Rijeka i njena okolica pripadaju u čakavsko jezično područje, uz neke sačuvane vlastite osobine, uglavnom u intonaciji i izgovoru palatalnih č, ž, š, kao polupalatalnih c', z', s'. Od meni poznatih obrada riječkog dijalekta mogu ukazati na dvije: R. Strohala *Osobine današnjega riječkoga narječja*²⁶ i M. Mezzorane *Kratak pregled riječkih narječja*.²⁷ Kao što ste mogli zaključiti na osnovi nekoliko navoda, Završnik, koji se služi štokavštinom, nesumnjivo ima čakavsku jezičnu osnovu, vidljivu prije svega u fonetskom sloju (npr. sc umjesto

²⁶ »Rad JAZU«, knj. CXXIV, Zagreb 1895, str. 103—188.

²⁷ *Rijeka, o. c.*, str. 435—440.

št, miješanje refleksa jata) i valjda leksikalnom; po strani ostavljam akcenatska pitanja, pojednako kad se radi o teoretskom aspektu, tj. o Završnikovim primjedbama o intonacijama, kao i o praktičnom, to znači o načinu označavanja naglasaka u rukopisima; nažalost, nepoznavanje akcenatskih pitanja moja je bolna Ahilova peta, i teoretski i praktično, što uostalom možete čuti, i zbog čega se ispričavam. Svejedno, čini mi se da bi za jednog povjesničara jezika bilo interesantno i da bi korist za znanost obećavalo istražiti Završnikove tekstove također s te strane, tj. kao izvor znanja o povijesti riječkog dijalekta.

No da se vratim dvama posljednjim rukopisima. Quarto 20, koji broji 207 stranica, završen na proljeće 1816. (bilješka na kraju: »Palmae die Veneris 22 Martii 1816, et eodem Patavium profectus«) ima naslov Od izvođeni němski Rěci Za ne u illirine Rěci preněsti. Ima ovdje svega i svačega, a sve je zanimljivo. Započinje s primjedbama o građenju njemačkih imenica sa sufiksom *-en* (u Završnika se sufiks zove zadoslovka), npr. der Backen, der Boden, der Bogen itd. — uz svaku odgovarajuće hrvatske, latinske i talijanske riječi (npr. der gespannte Bogen: Lúk napét: l'arco teso, carico), s vremena na vrijeme inkrustirane primjerima upotrebe u tekstovima dubrovačkih pjesnika; osobitu pozornost zaslužuje ovdje kompleksna kategorija imena zemalja i pokrajina (das Albanien, das Illirien, das Dalmatien, das Liburnien, itd.) — da bi u tijeku razmatranja imenica sa sufiksom *-er* koji se dodaje »Lúdem, kói od Dàržiávg, i Gradóvg ozívaju se« prešao na povijest znamenitijih gradova na jadranskoj obali, te prilikom opisa Korfúa došao na kraju do opisa Homerovih junaka i do grčke mitologije. Koliko koristi može donijeti istraživaču povijesne sinonimije Završnikov tekst, neka pokaže ovaj skroman primjer: latinsku rečenicu iz Livija »quod Oppiae, uni ex Vestalibus, accidit, quae convicta stupri, viva defossa est« ovako je preveo na hrvatski: »Kanno se dogodđj Oppi jednoj iz Svestenica, koja od Jéba, Upízdeņa, Ukúrceņa, Ukládaņa, Uděvvaņa, Utískana, Urrivaņa, Utirraņa, Upirraņa, Izdàrmaņa, Ockváreņa, Oskruněņa, Oděviceņa, Ocvěteņa obsvedōceņa, živa biase ukoppana«.

I posljednji rukopis, označen quarto 19 i naslovljen Od illiricsnoga Pravvopisanja, s preciznim datumom kad je bio priveden kraju: Patavii (Anno) Domini 5. 10. 1819. Noctu. 8.« Kao što sam ranije spomenuo, on ostavlja dojam iskorrigirane prerade u odnosu na neke dijelove rukopisa quarto 21 i predstavlja još jedan traktat o povijesti abecede različitih slavenskih naroda s posebnim obzirom na razvoj pravopisa u latiničkoj abecedi. Nakon kritičkog osvrta na dubrovačku ortografiju, osobito na kombinacije slova koje otežavaju čitanje,

Završnik tvrdi da je na temelju najboljih pravopisnih predložaka drugih naroda izumio »Biléxja, koja prostom latinskom Slovvu nadpostávna, illi podmetnuta, Pravvoglasje, illi nashe Pravvojavje Slovva takko kaxu, da u parvom Nazrjétju moggu i znadu se lakko izrechi bez svakke Tegotte«. Evo ih: »za Naduslovvak [...] — piše — uzajmio sam [...] Csärknju, csije Piknja gorri, a polluöbli Réz dolli jest okrenjen« (npr. čukkati, dođe, žariti), »za Poduslovvak [...] Cserknju, kòje Piknja dolli, a polluobli Rez gorri jest okrénjen« (npr. Čas, Kràđa, Nivva, šest, Sręta), »za dokazati nash právi Jav sastavnoga Skuppojava lj prorixe se prosto Slovvo L, l jednim svernjenim malim~« (npr. Lúdi, lúbiti); »tako sàm — piše — podslovvio Samoglasna a, e, i, o, u, koja kadda stoje na Srędi, jessu nevlástna Dvòjójávja, i odtisnu se kanno ja, je, ji, jo, ju; na Kraju pakko Ręcsj kaxu illi vechjebrojna Rádjanika 'genetivum pluralém' [...] illi kaxu neizvárshno proshásto Vrijeme 'praeteritum imperfectum'«. Poslije uvoda — pravopisne rasprave javlja se, svrstan po abecednom redu, spisak riječi od nekoliko stotina stranica, kojem je svrha da bude praktična primjena ranije tumačenih principa. Nemam više dovoljno vremena za njihovu detaljnu analizu, no u svakom slučaju treba naglasiti jednu stvar: Završnikovu dosljednost u izbjegavanju skupova od dva ili tri slova za jedan glas, što je osobina tradicionalnih pravopisa protiv kojih je nastupao.

Na taj način stigao sam do Gaja iz naslova. Prošle sam godine dobio kao poklon od Zagrebačke slavističke škole pretpisak Gajeve *Kratke osnove* opremljen Bratulićevom *Riječju* u kojoj čitamo: »Prije nego što je predložio svoj pravopis Gaj je morao duboko razmišljati o jeziku, osobito kad je usvojio načelo da svaki glas treba biti bilježen jednim znakom. Poticajna mu je u tom pogledu bila češka pravopisna tradicija s dijakritičkim znakovljem, te je taj uzorak u *Kratkoj osnovi* na sistematičan i dosljedan način proveo kao nitko prije nje ga predloživši čvrst i jednoznačan sustav.«²⁸ Mi možemo primijetiti da je »načelo da svaki glas treba biti bilježen jednim znakom« također dosljedno, premda na drugi način, već tri deset godina ranije pokušavao izvesti i više puta obrazložiti Josip Završnik. Da ni on nije izmišljao barut, dokazuju mnogo raniji pokušaji sličnih rješenja u Šime Budinića i Pavla Vitezovića; za koje pravi rudnik znanja predstavlja već spomenuta rasprava *Latinica u Hrvata* koju nikad neće biti dosta studirati kad se bavimo poviješću pokušaja da se ujednači hrvatski pravopis.

²⁸ Josip Bratulić, *Riječ uz Gajevu »Kratku Osnovu«*, Cymelia croatica, Izdanja MSC SR Hrvatske, Biblioteka pretpisaka, sv. 1, Zagreb 1983.

Resümee:

EIN WENIG BEKANNTER VORLAUFER LJUDEVIT GAJS

In der Fachliteratur wird Josip Završnik (geboren 1769, verstorben nach 1843) aus Rijeka als einer der wichtigen Vorgänger Gajs erwähnt, was dessen Bemühungen um die Reform der kroatischen Latinica durch die Einführung des monographematischen Prinzips unter Verwendung diakritischer Zeichen angeht. Die Informationen über Završnik sind sehr spärlich, weil sein Nachlass den Forschern nicht zugänglich war. K. Günther führt den Teil des Nachlasses, der nach dem Tode des Završnik in Berlin aufgefunden worden ist, in einem summarischen Abriss über slawische Handschriften in Deutschland — veröffentlicht 1960 — auf. 1844 wurden in der Königlichen Bibliothek zu Berlin (heute: Deutsche Staatsbibliothek) 91 slawische Handschriften aufbewahrt. (Davon stammen sieben von Završnik.) 1945 wurden sie aus dieser Bibliothek ausgelagert und gelten seitdem als verschollen. Der Autor des Beitrages, der hier veröffentlicht wird, hat sie in der Jagiellonen-Bibliothek Krakau wiedergefunden. Er stellt fest, dass sich hinter »I. Sauerchnigg« Josip Završnik verbirgt. Der Autor des Beitrages informiert über den Inhalt der Handschriften und vermittelt folgende wichtige Informationen: Alle aus diesem Fund stammenden Handschriften des Završnik sind in kroatischer Sprache (štokavisch, jedoch mit čakavischer Basis) verfasst. Bisher haben wir vermutet, dass Završnik die Zeichen č, ć, đ, lj, nj, š und ž mit Hilfe diakritischer Zeichen notierte (nach Vinko Antić), jetzt wissen wir jedoch genau, welche Buchstaben gemeint waren: č (č), ċ, đ (đ), ĳ, ŋ, š, ž. Damit ändert sich das bisherige Bild von den Motiven für Gajs Graphiereform grundlegend.